

ПЕРИОДИЗАЦИЈА НОВЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
ПОВОДОМ 150. ГОДИШЊИЦЕ РОЂЕЊА ПАВЛА ПОПОВИЋА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXVIII

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 31

PERIODIZATION OF NEW SERBIAN LITERATURE

ON THE OCCASION OF THE 150th ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF
PAVLE POPOVIĆ
(16 April 1868 – 4 June 1939)

Accepted at the IX meeting of the Department of language
and literature, on 27 November 2018, on the basis of reviews from
Academician *Nada Milošević-Dorđević* and Academician *Predrag Piper*

E d i t o r
Academician
ZLATA BOJOVIĆ

BELGRADE 2019

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 31

ПЕРИОДИЗАЦИЈА НОВЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ПОВОДОМ 150. ГОДИШЊИЦЕ РОЂЕЊА

ПАВЛА ПОПОВИЋА

(16. IV 1868 – 4. VI 1939)

Примљено на IX скупу Одељења језика и књижевности
27. новембра 2018. године на основу рецензија
академика *Наше Милошевић-Ђорђевић* и академика *Предрага Пићера*

Уредник

академик

ЗЛАТА БОЈОВИЋ

БЕОГРАД 2019

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Лектор
Тања Ковачевић

Коректор
Рајка Павловић

Технички уредник
Никола Сивановић

Тираж
400 примерака

Штампа
Планета ѝрини

САДРЖАЈ

Предраг Пипер, <i>Поздравна реч (Осврћ на ишћање периодације)</i>	9
Злата Бојовић, <i>Павле Појовић у историји српске књижевности</i>	11
Zlata Bojović, <i>Pavle Popović in the history of Serbian literature</i>	20
Нада Милошевић-Ђорђевић, <i>Павле Појовић и народна књижевност</i>	23
Nada Milošević-Đorđević, <i>Pavle Popović and folk literature</i>	27
Бранко Летић, <i>О прожимању усмене и писане књижевности у доба ренесансе (виле-џосије-музе)</i>	29
Branko Letić, <i>On interlacing of oral and written literature in the age of renaissance (fairies-ladies-muses)</i>	40
Љилјана Јухас-Георгиевска, <i>Павле Појовић о старим српским биографијама</i>	41
Ljiljana Juhas-Georgievska, <i>Pavle Popović on old Serbian biographies</i>	51
Бојан Ђорђевић, <i>Француско-дубровачке књижевне везе у исцртавањима Павла Појовића</i>	53
Bojan Đorđević, <i>French-Ragusan literary connections in Pavle Popović's research</i>	60
Славко Петаковић, <i>Одјек књижевноисторијске концепције Павла Појовића</i> ...	63
Slavko Petaković, <i>L'echo de la conception histoire litteraire de Pavle Popović</i>	75
Милан Алексић, <i>Књижевнотеоријски ставови Павла Појовића</i>	77
Milan Aleksic, <i>Pavle Popović's attitude in literary theory</i>	84

Марко Недић, <i>Павле Појовић о савременицима: критички преглед</i>	85
Marko Nedić, <i>Pavle Popović on his contemporaries: critical overview</i>	99
Петар Ријановић, <i>Српска књижевност на међи средњег и новог века</i>	101
Petar Rijačević, <i>Serbian literature at the crossing between Middle and New Ages</i> ..	114
Мирјана Д. Стефановић, <i>Просветитељство на међи?</i> (<i>Павле Појовић – Доситеј Обрадовић – Јован Скерлић</i>)	115
Mirjana D. Stefanović, <i>Die Aufklärung am Scheidepunkt?</i> (<i>Pavle Popović – Dositej Obradović – Jovan Skerlić</i>)	123
Душан М. Иванић, <i>Доситејево доба у периодизацији</i> <i>српске књижевности</i>	125
Dušan M. Ivanić, <i>Dositejs-zeitalter in der Periodisierung der</i> <i>serbischen Literatur</i>	136
Александар М. Милановић, <i>Корелације између периодизација</i> <i>књижевног језика и периодизација књижевности</i>	137
Aleksandar M. Milanović, <i>Correlations between periodizations</i> <i>of literary language and periodizations of literature</i>	149
Зорица В. Несторовић, <i>Књижевноисторијска начела Павла Појовића</i> <i>у периодизацији српске драме XIX века</i>	151
Zorica V. Nestorović, <i>Pavle Popović's principles of literary history</i> <i>in the periodization of XIX century Serbian drama</i>	158
Ненад Николић, <i>Преромантизам и концепције историје</i> <i>српске књижевности Милорада Павића и Јована Деретића</i>	159
Nenad Nikolić, <i>Preromanticism and Milorad Pavić's and Jovan Deretić's</i> <i>concepts of history of Serbian literature</i>	170
Горан М. Максимовић, <i>Периодизација епохе реализма</i> <i>у српској књижевности</i>	171
Goran M. Maksimović, <i>Periodization of realism in Serbian literature</i>	184
Јелена Новаковић, <i>Главни књижевни правци у српској и француској</i> <i>књижевности XX века</i>	187
Jelena Novaković, <i>Les principaux courants littéraires dans les littératures</i> <i>serbe et française du XXe siècle</i>	203
Миодраг Лома, <i>Скерлићева периодизација историје нове српске</i> <i>књижевности</i>	205
Miodrag Loma, <i>Skerlić's Periodisierung der neuen</i> <i>serbischen Literaturgeschichte</i>	232

Јован Делић, <i>Критеријуми периодизације и периоди у српској књижевности двадесетог вијека</i>	233
Jovan Delić, <i>Periodization criteria and periods in the 20th century Serbian literature</i>	245
Весна Матовић, <i>Страни обрасци у часописима српске модерне</i>	247
Vesna Matović, <i>Foreign patterns in magazines of Serbian moderna</i>	259
Јован Попов, <i>На темељима праксе: периодизација српске књижевности Јована Деретића</i>	261
Jovan Popov, <i>On the foundations of practice: Jovan Deretić's periodization of Serbian literature</i>	273
Александар Петров, <i>Периодизација српске поезије 20. века</i>	275
Aleksandar Petrov, <i>The periodization of 20th century Serbian poetry</i>	287
Стојан Ђорђевић, <i>Период постмодернизма у српској књижевности 1980–1990.</i>	289
Stojan Đorđević, <i>L'epoque du postmodernisme dans la littérature serbe: 1980–1990.</i>	301
Александар Јовановић, <i>Генеза и садржај појма неосимболизма у српској поезији друге половине XX века</i>	303
Aleksandar Jovanović, <i>Genesis and content of term neosymbolism in Serbian poetry of second half of the 20th century</i>	317
Радивоје Микић, <i>Рана проза Миодрага Булатовића као књижевноисторијски проблем</i>	319
Radivoje Mikić, <i>Miodrag Bulatović's early prose seen as the literary-historical problem</i>	330
Јован Пејчић, <i>Периодизација – у темељујућа идеја историје књижевности: основна подела српске књижевности</i>	331
Jovan Pejić, <i>Periodization – founding idea of history of literature: Basic division of Serbian literature</i>	343
Предраг Петровић, <i>Могућности периодизацијског одређења савремене српске књижевности</i>	345
Predrag Petrović, <i>The possibilities of periodization of contemporary Serbian literature</i>	358

ПОЗДРАВНА РЕЧ (Осврт на питање периодизације)

Имам част да у име Одељења језика и књижевности САНУ поздравим учеснике научног скупа *Периодизација нове српске књижевности, поводом 150. годишњице рођења Павла Поповића* и да поздравим све присутне.

Овај научни скуп има, као што се из његовог назива види, два повезана тежишта – један је на научном делу проф. Павла Поповића, редовног члана Српске краљевске академије, поводом сто педесете годишњице његовог рођења, а други је на периодизацији српске књижевности, чему је Павле Поповић дао трајан допринос.

Периодизације спадају у основна питања историографије. Будући да се историографија бави, пре свега, процесима, личностима и догађајима које описује и објашњава на позадини ширих временских одсека којима они припадају, историјске чињенице могу бити лакше сагледане, описане и протумачене ако се на рељефу историјског времена издвоје најважнији оријентир и границе, понекад јасне и очигледне, а понекад мање или више условне.

Условни могу бити и називи који се дају појединим периодима – било према томе колико су временски удаљени од садашњости, било према доминантним личностима, теоријама, методама и догађајима, који су неки период изразито обележили. Већ је избор назива неког периода први корак у његовом тумачењу и вредновању, јер назив ставља у први план, као значајније од других, једно његово обележје и један критеријум виђења.

Из угла теорије научних револуција Томаса Куна то су називи научних парадигми који су обележили поједине периоде, док су са становишта епистемолошке теорије Мишела Фукоа то доминантне епистеме у појединим периодима, као преовлађујући начин мишљења, поимања стварности, па и поглед на свет итд.

Академик Павле Поповић задужио је историографију српске књижевности периодизацијом заснованом на комбиновању хронолошког

критеријума са другим релевантним критеријумима: народна, стара, средња (тј. дубровачка) и нова књижевност. Судбина те класификације у потоњем развоју науке о српској књижевности била је у великој мери условљена притиском идеологије и политике на науку, било да је реч о југословенству или о тзв. братству-јединству, зарад којег више није било упутно сматрати дубровачку књижевност делом српске књижевности, па чак ни – српском и хрватском књижевношћу истовремено, док је било допуштено, ако не и подстицано, назвати је делом хрватске књижевности, без обзира на чињенице које то не потврђују. Сличне појаве постоје и када је реч о историји српског језика па, у новије време, и српског писма, када се, нпр. најстарија ћириличка штампана књига на српском народном језику *Српски молићвеник* проглашава хрватским молитвеником.

Периодизација по природи ствари обухвата и питање утврђивања почетака државе, културе, књижевности, језика и писма..., а то су, по правилу, спорна питања, чије се решавање често више ослања на претпоставке него на непобитне чињенице, а најчешће и на једно и на друго. То је тако и када је, на пример, реч о присуству Срба на Балканском полуострву, и тековинама српске преднемањихке историје, и о српској глагољској писмености и др.

Одржавање овог научног скупа представља добру прилику да и та, као и сродна питања буду предмет нових увида и нове теоријске и емпиријске аргументације, који ће, и ако не донесу коначна решења, допринети тачнијем и исцрпнијем сагледавању тог дела проблематике периодизације српске књижевности.

Иако је овај скуп посвећен питању периодизације *нове* српске књижевности, он би могао бити подстицајан за тражење одговора на питање о периодизацији историје књижевности уопште и о периодизацији целокупне српске књижевности.

Више о поменутих и о многим другим крупним темама имаћемо прилику да сазнамо из реферата које ћемо чути на овом научној скупу, којем у име Одељења језика и књижевности САНУ желим плодан и успешан рад.

Предраг Пипер,
секретар Одељења језика и књижевности САНУ

МОГУЋНОСТИ ПЕРИОДИЗАЦИЈСКОГ ОДРЕЂЕЊА САВРЕМЕНЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ПРЕДРАГ ПЕТРОВИЋ*

С а ж е т а к. – У раду се разматрају питања периодизацијског одређења савремене српске књижевности која обухвата временски распон од последње деценије двадесетог века до данас. Испитује се има ли овај период своју књижевноисторијску самосвојност, може ли се прецизније именовати, те коначно, које су његове водеће поетичке тенденције и аутори. Стваралачки токови у српском роману на прелазу столећа посматрају се у односу на успостављену постмодернистичку парадигму, и то као њен наставак, модификација или превазилажење. За српску поезију овога доба важно је одређење према искуству неосимболизма, али још и шире, према оном магистралном току модернистичке поезије који је био у знаку интензивног и разноликог дијалога с традицијом и културом, како српском, тако и европском.

Кључне речи: савремена књижевност, роман, поезија, постмодернизам, историја

Одређујући српску књижевност прве деценије двадесетог века Јован Скерлић се у завршници своје *Историје нове српске књижевности* (1914) нашао пред изазовом који очекује сваког историчара књижевности који покушава да издвоји и одреди водеће поетичке тенденције актуелне, текуће књижевности и да, кроз неизбежна уопштавања, успостави могућу синтезу. Посао историчара књижевности ту се заправо сустиже с пољем деловања књижевног критичара који вреднује савремену продукцију. Издвајајући индивидуализам као једну од доминантних одлика стваралаштва на почетку века, Скерлић вели да су у ранијим књижевним периодима, понајпре у доба романтизма и реализма, чак и они најоригиналнији аутори имали блиску идеологију, сличан књижевни укус и начин рада, те, коначно, били у кругу препознатљивог и јединственог духовног утицаја. „Данас није више тај случај. Између појединих писаца могу се ухватити извесне заједничке црте, али сваки има своје засебно духовно и књижевно обележје, сваки иде својим путем, да је тешко, готово немогуће, уопштавати их и давати им опште карактеристике. То није анархија

* Универзитет у Београду – Филолошки факултет

у духовима и књижевном раду, но слобода уметности и самосталан књижевни рад. Цело доба изгледа да нема нарочиту особеност и одређене црте као што је то био случај романтичарских шездесетих и реалистичких седамдесетих година, али у накнаду за то, модерни српски писци су оригиналнији, одређенији и већма своји“, закључује Скерлић.¹ Чини се да би се слична оцена могла изрећи и када је реч о српским књижевницима на почетку двадесет и првог века. Међутим, данас је исто тако јасно да су многе Скерлићеве недоумице везане за одређење српске књижевности почетком прошлог века у међувремену разрешене, па сада говоримо о периоду модерне, од деведесетих година деветнаестог века до 1917, који нам се са ове, стогодишње дистанце, уз уважавање свих особености, индивидуалности и оригиналности указује као прилично целовито и кохерентно књижевноисторијско раздобље.²

У том смислу, разумљиво је да ће са веће временске дистанце појаве, аутори и тенденције српске књижевности на почеку двадесет првог века изгледати јасније него што се то можда данас чини. Ипак, покушаји синтеза, периодизацијских одређења и поетичких уопштавања савремене српске књижевности већ постоје. Поменимо књиге *Крајка историја преоблиља* (2009) Тихомира Брајовића, *Иреалистичко доба: српска књижевност од 1990. до 2010.* (2015) Стојана Ђорђића или *Поврајак прича* (2017) Марка Недића. Тежња ка профилисању одређених поетичких токова у савременој српској прози видна је и у књигама страних аутора: *Поетика форме у прози српског постмодернизма* (2013) Але Татаренко, *Маје времена* (2015) Силвије Новак Бајцар и *Духови круже Србијом* (2017) Дејвида Нориса.

Могућности периодизацијског одређења савремене српске књижевности тичу се одговора на неколико питања која проистичу једно из другог. Најпре, који је то временски опсег о којем говоримо, односно када почиње *савременост* и шта јој, заправо, претходи; даље, да ли се она може прецизније периодизацијски и појмовно именовати, те коначно, које су то њене водеће поетичке тенденције и аутори?

¹ Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Рад, Београд, 1953, стр. 424. Пред сличним проблемима нашао се и Павле Поповић у предавању „Стање данашње српске књижевности“ одржаном 1905. године (Павле Поповић, *Нова књижевност*, књ. 2, приредио Предраг Палавестра, Завод за уџбенике, Београд, 1999, стр. 482–491.)

² Занимљиво је да последњих година многи аутори истичу сличност духовне, па и политичке ситуације у Европи почетком двадесетог с оном која постоји на почетку двадесет и првог века. Док је почетак прошлог столећа обележила криза коју су изазвала три сукцесивна удара на људску нарцисоидност – Дарвинов, Ничеов и Фројдов, на почетку овог века одвија се нова драма дехуманизације. „Најновија научна открића“, вели Славој Жижек, „приређују још читав низ даљих понижења нарцистичке представе о човеку – сам наш ум није ништа друго до компјутерска машина која обрађује податке, а наш осећај слободе и аутономије је илузија коју о тој машини има њен корисник“ (Slavoj Žižek, *Kako čitati Lakana*, prev. Goran Bojović, Karpos, Beograd, 2012, str. 10).

Са сличним питањима суочавају се и историчари друштвених и политичких збивања, поготову они који инсистирају на, у историји књижевности и културе добро познатом, неподударању календарских и смисаоних граница векова. Тако утицајни британски историчар Ерих Хобсбаум у књизи *Доба екстрема* (1994) „кратки двадесети век“ одређује као епоху мегасмрти која се као кохерентна целина може успоставити у распону од Првог светског рата, односно од Октобарске револуције до пада Берлинског зида, односно распада Совјетског Савеза. Наспрам дугог деветнаестог века, чији је суштински почетак Француска буржоаска револуција, а природни крај Велики рат, који је сахранио дотадашње западно друштво, ово је, дакле, кратки двадесети век чије се трајање „подудара са животним веком државе рођене у Октобарској револуцији“.³ Иако је оваква визија века омеђеног судбином једне државе, идеологије (комунизам) и друштвеног система (социјализам) била оштро критикована у западним земљама, она може бити важна за разумевање токова српске историје и културе новог доба, поготову што Хобсбаум велику пажњу посвећује рату на простору бивше Југославије, у контексту трагичног и поражавајућег смираја прошлог века. Слично мишљење о трајању и смислу двадесетог столећа имао је и утицајни француски филозоф Алан Бадју, који, успостављајући век као објекат мишљења, његов симболични завршетак види у неколико могућих преломних тачака – пад Берлинског зида, пуштање у рад интернета, мапирање генома, формирање Европске уније, али, ипак, предност даје апокалиптичном здруженом ишчезнућу човека и Бога. Заправо, према Бадјуу, на почетку смо постхуманистичке ере, јер „монотеистички Бог мртав је већ одавно, сигурно већ неких двеста година, док човек хуманизма није преживео двадесети век.“⁴ На трагу оваквих размишљања о смисаоним границама века могло би се размишљати о српском прошлом столећу чији пуни распон би био од мајског преврата 1903. до октобарског преврата 2000. године.

Међутим, како ствари стоје у књижевности? Да ли и ту постоји нека препознатљива, на првом месту, поетичка прекретница (поред оних већ поменутих које долазе из политичке и друштвене историје), која окончава двадесети век и означава почетак новог доба? Најпре бисмо могли навести чувену оцену париског критичара Филипа Третјака да је Павићев *Хазарски речник* прва књига трећег миленијума. Година 2019, када ће се навршити тридесет и пет година од објављивања овога романа и десет година од Павићеве смрти, биће прилика да се ова оцена преиспита. Поетички, али исто тако и политички разлози утицали су на то да Павићево дело буде скрајнуто, можда не толико у српској или, рецимо,

³ Erih Hobsbaum, *Doba ekstrema*, prev. Predrag J. Marković, Dereta, Beograd, 2002, str. 48.

⁴ Alain Badiou, *The Century*, prev. Alberto Toscano, Polity Press, Cambridge, 2007, str. 155.

руској колико у америчкој и европским књижевностима. Тенденциозна и злонамерна читања која су од половине деведестих година, поготову у немачкој критици, у Павићевим романима налазила одјеке тобожњег великосрпског национализма, више сведоче о незавидној позицији у којој су се Србија и њена култура нашле на измаку прошлог века.⁵ Међутим, судбина Павићеве прозе свакако је повезана и с токовима постмодернизма (иако се не може свести само на то), па је зато оправдано тврдити да је извесна маргинализација овога аутора у вези с превладавањем и одустајањем од постмодернистичке парадигме у годинама двадесет и првог века, поготову од њене наративне *ars combinatorie*. *Хазарски речник* означио је почетак хипертекстуалног доба којим данас суверено влада интернет као глобални електронски хипертекст, али та нова епоха као да је „појела“ свог књижевног творца. Чини се да се аутори и читаоци, засићени вишедимензионалном нелинеарном мрежом комуникација, данас враћају неким искуствима ранијих, модернистичких наративних форми, мада је, наравно, јасно да тај повратак не може бити ни једноставан ни једнозначан.⁶

У одређењу савременог доба српске књижевности мора се, дакле, поћи од постмодернизма. Иако овај појам и даље фигурира као могуће одређење актуелних књижевних токова, јасно је да је он умногоме изгубио онај значај који је задобио током осамдесетих, када је у прози Данила Киша, Милорада Павића, Борислава Пекића и других, млађих аутора, постепено стекао поетички легитимитет, да би потом у *Анџолоџији српске њрозе њосџмодерноџ доба* (1991) Александра Јеркова добио потпуну теоријску и појмовну самосвест. Говорећи десет година касније о српској прози на прелазу из двадесетог у нови век, други велики апологета постмодернизма, Сава Дамјанов, истиче да се „појавила нова генерација писаца за коју постмодерна проза представља већ испричан и исписан феномен, мада се и они у својим делима на неки начин осла-

⁵ В. о томе: Борис Булатовић, *Оклеветана књижевност: идеолошки аспекти у критичком сагледавању српске књижевности и културе крајем 20. и почетком 21. века*, Нови Сад, 2017.

⁶ Управо један од водећих постмодернистичких књижевника и творац концепције отвореног дела, Умберто Еко, на самом почетку двадесет и првог века критички ће преиспитати књижевне домете хипертекста и нових читалачких могућности. Не оспоравајући му креативност и слободу, Еко у књижевном хипертексту ипак види илузију која нам ускраћује можда најважнију спознају живота. „Функција ‘непроменљивих’ прича управо је у томе: упркос свим нашим жељама да изменимо судбину, приморани смо да својеручно дотакнемо немогућност да се она измени. И отуда, о каквом год збивању приповедале, оне приповедају и о нама, због тога их читамо и волимо. Потребна нам је њихова строга ‘репресивна’ лекција. Хипертекстуална проза може нас учити слободи и креативности. То је добро, али није све у томе. ‘Већ створене’ приче уче нас како да умремо“ (Umberto Eco, „О неким функцијама књижевности“, *О књижевности*, прев. Милана Пилетић, Народна књига, Београд, 2002, стр. 20).

њају на њене премисе.⁷ Зато је сасвим разложно да се поетички токови у српској књижевности, првенствено у прози, на прелазу столећа посматрају у односу на постмодернистичку парадигму – као њен наставак, модификација превазилажење или пак одбацивање. Ипак, за разлику од прозе, нешто другачија ситуација је у поезији, где постмодернизам није добио тако видно и значајно одређење, иако се може говорити о његовом присуству у познијој лирици Стевана Раичковића, Ивана В. Лалића или Миодрага Павловића.

Међутим, јасно је да на прелазу векова настављају да стварају и аутори старије генерације чија се поетика не може довести у везу с постмодернизмом. Проза Добрице Ћосића или Драгослава Михаиловића представља дозревање оних уметничких квалитета које су ови аутори успоставили деценијама уназад. У том смислу за одређивање профила савремене српске књижевности важнији су примери изразитијих поетичких промена које су настале у опусу већ афирмисаних аутора, рецимо у романима Милисави Савића *Принц и сербски сјисаићел* (2008) и *La sans pareille* (2015), у којима је заокружен прелаз овога аутора из оквира стварносне прозе ка постмодернизму. Некада могу бити индикативне не само стваралачка него и жанровска преусмерења, рецимо у случају песника и књижевног критичара Александра Петрова, који се у новом веку афирмише као романописац отварајући, за нови век српске прозе карактеристично, виђење историје из исповедне и аутофикционалне визууре. Коначно, у сваком књижевном периоду има значајних аутора особеног израза који стоје попут усамљених врхова, несводљивих на доминантне токове, и то су углавном писци богате и заплетене језичке имагинације, какви су на прелазу векова Мирослав Јосић Вишњић и Радован Бели Марковић.

Али, ако се вратимо постмодернизму као магистралном току који је обележио српску прозу у последњим деценијама прошлога века, за мапирање важних стваралачких тенденција чини се важна 1988. година када се јасно читује раслојавање постмодерне парадигме у три могућа тока која ће обележити последњу деценију двадесетог, а чије последице се могу пратити и у новом веку. Први је историографска метафикција, репрезентована Пекићевим *Новим Јерусалимом* као својеврсном синтезом Пекићевог, али исто тако и дотадашњег српског постмодернистичког приповедања које је било у знаку аутопоетичког промишљања репрезентоване прошлости, али и домета сваког историјског знања. Исте године појављује се Басарина *Фама о бициклосицима* која књижевно виђење историје усмерава ка наглашеној карневализацији и сатири што ће остати препознатљиво обележје Басарине прозе до данас. Коначно, 1988. појављу-

⁷ Сава Дамјанов, „Српска постмодерна проза на крају 20. века“, *Шта то беше српска њосјмодерна?*, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 180.

је се и Албахаријев роман *Цинк* и збирка приповедака *Једносјавности*, које постмодернизам успостављају у поетичком моделу минимализма.⁸ У оквиру ове три линије раслојавања постмодернизма могу се пратити кључни токови српске прозе на прелазу векова. У знаку историографске метафикције појавиће се најбоља романескна остварења последње деценије прошлог века – *Судбина и коменџари* (1993) Радослава Петковића и изванредна прозна завршница века – *Ојсага цркве Светиоџ сјаса* (1997) и *Сиџничарница Код срећне руке* (2000) Горана Петровића. Управо би се *Сиџничарница* могла назвати и последњим великим постмодернистичким романом српске књижевности зато што се у њој до крајњих граница доводи она, од Борхеса и Калвина до Ека и Павића, карактеристична постмодерна фантастика заснована на кретању ликова-читалаца кроз различите онтолошке равни могућих светова.

Како се у раслојавању постмодернистичке парадигме могу тражити упоришта нових приповедачких стратегија најбоље говоре промене у Албахаријевим романима из деведесетих година, што ће постати окосница једног особеног типа прозе који ће обележити српску књижевност почетком новог века. Наиме, метанаративни минимализам из *Цинка* постепено ће се отворати ка искуству историје, како оне актуелне, повезане с распадом Југославије, тако и оне старије која се тиче прогона Срба и Јевреја у Другом светском рату. Ауторова неформална, добровољно-изгнаничка трилогија (*Крајка књиџа*, *Снежни човек* и *Мамац*) засноваће у савременој српској прози тип емигрантског дискурса о јунацима који свој нови идентитет покушавају да заснују у егзилу, лутајући Европом и Америком или, који пак добровољно постају маргиналци, аутсајдери на рубу друштва. На таквом трагу појављују се на самом почетку новог века романи Владимира Тасића *Ојрошџајни дар* (2001) и *Киша харџиџа* (2004), у којима проговара сензибилитет дигиталног доба кроз наглашено интересовање за информационе технологије, виртуелну стварност и мултимедијалну уметност. Управо поводом романа *Киша и харџиџа* Новица Петковић ће приметити да у савременом српском роману поново легитимитет стичу расељена лица из *Романа о Лондону* Милоша Црњанског.⁹ А слично искуство Албахаријевих и Тасићевих јунака имају приповедачи и протагонисти романа Драгана Великића, Срђана Ваљаревића и Слободана Тишме. Таква егзистенцијална позиција, емиграната или аутсајде-

⁸ Линда Хачион у историјској метафикцији види кључно обележје постмодерних романа (Linda Načion, *Poetika postmodernizma*, prev. Vladimir Gvozden, Ljubica Stanković, Svetovi, Novi Sad, 1996, str. 178–208). Аналогно овом појму Тихомир Брајовић говори о Басариним романима као „историографској карневализацији“ и Албахаријевој прози као „историографском хомологизму“ (Тихомир Брајовић, *Крајка истџориџа ѓреобиља*, Агора, Зрењанин, 2009).

⁹ Новица Петковић, „Роман новог сензибилитета“, *Словенске ѓчеле у Грачаници*, Завод за уџбенике, Београд, 2007.

ра, нужно постаје и поетичка, производећи различите облике исповедног приповедања и аутобиографског дискурса, када приповедач, проглашавајући себе субјектом властитог разумевања, проблематизује индивидуални идентитет у мање или више наглашеном контексту друштвеног и културолошког слома на крају столећа. Усамљеност модерног јунака и свет његове (не)изговорене интима на позадини историјских пропаста и генерацијских разочарања постају поетичко средиште романа у новом веку. „Како се иде са Истока на Запад, тако се самоћа увећава. Сви би само да конзумирају“, вели један од јунака Великићевог *Руског ѓрозора* (2007). Увећавањем усамљености и конзументских навика све више се умањује способност наше културе да приче чује и разуме. Ипак, могућност емпатије и интимног препознавања у Тасићевом роману *Киша и харџија* остварена је евоцирањем стихова „Суматре“ Милоша Црњанског. Суматраистичка визија изгубљене завичајности, али и проналажења универзалног разумевања међу људима нашла је у српском роману свој нови израз.

Једно од препознатљивих обележја српског романа у новом веку је управо превазилажење постмодернизма кроз наглашенију комуникацију с модернистичким књижевним искуством Милоша Црњанског, Иве Андрића али и Данила Киша, али Киша првенствено из *Породичне ѓрилоџије*. Ти процеси су евидентни и у прози Владана Матијевића који од збирке приповедака *Прилично мрџви* (2000) до романа *Врло мало свеџлосџи* (2010) успоставља могућу везу с црним таласом српске прозе и филма из двадесетог века, у том смислу и с прозом Миодрага Булатовића, по наглашеним моментима апсурда и гротеске. Импресивни историјски роман Александра Гаталице *Велики раџ* (2012) ближи је оној модернистичкој светскоисторијској позорници него постмодернистичкој историографској метафикцији. У романима Радована Белог Марковића уочљива је веза с приповедачким наслеђем „тамног вилајета“ Момчила Настасијевића или гробљанском хроником Исидоре Секулић. Нешто од поступка кинематографског приповедања, карактеристичног за српски роман након Првог светског рата, активира Владимир Кеџмановић у до данас најбољем српском роману с тематиком грађанског рата у Босни, *Тоџ је био врео* (2008).

Занимљиво је да нека појмовна и поетичка одређења овог периода који у књижевности наступа, или би могао да наступи, након постмодернизма, управо истичу тај повратак неким искуствима модернистичке уметности или пак у креативној синтези модернизма и постмодернизма виде будућност литературе у новом веку. Реч је првенствено о ставовима руског теоретичара Михаила Епштејна, који говори о протомодернизму и трансмодернизму који у савременој култури треба да смене префикс *џосџ*. „Ако *џроџо* означава отвореност и унапред нерешну будућност, онда *џранс* утврђује континуитет будућности и прошлости, која као да

прекорачује преко зоне отуђења, ироније, пародије, да би поново прешла у намеру да означи свој обновитељски статус могућног.¹⁰ Епштејн ће говорити и о новој сентименталности, док други аутори помињу хипермодернизам као наследника постмодернизма, наглашавајући везе с хипертекстом и хиперпростором дигиталног доба.¹¹

Нова економија писања, али и нове стратегије читања могу се посматрати и у вези с развојем информационих технологија, односно облицима преноса, чувања и манипулисања знањима. Могућности романа да своју поетику заснује у дослуху са искуством интернета отворена је крајем прошлога века у фикционалној прози и есејима Милорада Павића. Међутим, чини се да у овом веку роман напушта неке препознатљиве одлике постмодерне парадигме, као што су у Павићевим текстовима били нелинеарно писмо и наглашена интерактивна улога читаоца. Ипак, савремени медији и облици комуникације и даље остају, али на другачији начин, присутни у наративним стратегијама. Тако се у романима *Врло мало свећлосћи* Владана Матијевића и *Сасвим скромни дарови* (2011) Угљеше Шајтинца активира форма (заборављеног) епистоларног романа, али кроз размену електронске поште. Интернет као доминантан извор знања и информација обликује енциклопедијско свезнање и читалачко „сурфовање“ у романима Владимира Тасића. Индикативан је наслов књиге Радослава Петковића *Византијски интернет* (2007), који упућује на нове изворе знања, па према томе и нове могућности заснивања жанра историјског романа, присутне у Петковићевом делу *Савршено сећање на смрт* (2008). Док роман Гордане Ћирјанић *Оно што одувек желели* (2010) тематизује актуелну позицију човековог отуђења у свету који креирају телевизијски програми, први српски сајбер роман *Ми, избрисани* (2013) Слободана Владушића прати судбину јунака у виртуелним, рачунарски генерисаним световима новог миленијума.

Историја свакако остаје преокупација савременог романа. Док је историографска метафикција своје тематско и смисаоно упориште налазила у прошлим вековима, поготову у средњем веку и бароку, новији романи се изразитије фокусирају на актуелне политичке и идеолошке прилике. Док је у Албахаријевом *Снежном човеку*, па и у романима Владимира Тасића, Срђана Ваљаревића или Драгана Великића проговорило искуство одласка као (не)могућег бекства од дуге сенке балканске историје дотле се у Басариној *Уклејој земљи* (1995) артикулише ужас останка у гротескном свету милошевићевског доба. На тој линији политичке сатире успоставиће се у новом веку широки спектар сатиричне, а

¹⁰ Михаил Епштејн, *Постмодернизам*, прев. Радмила Мечанин, Цептер, Београд, 1998, стр. 140.

¹¹ Paul Virilio, *From Modernism to Hypermodernism and Beyond*, Thousand Oaks, London, 2000.

често и ангажоване прозе у распону од пародија Милете Продановића до травестија Зорана Тирића и неопанк прозе Марка Видојковића. Виђење историје, поготову збивања у двадесетом веку, кроз метафоре болести и лудила изразито је у новијем роману, од Басариног *Усјона и њага Паркинсонове болести* (2006) до Гаталичиног *Великог райа* и *Лузитаније* (2017) Дејана Атанацковића.

Крај осамдесетих и почетак деведесетих година указује се и као вододелница неких поетичких токова у српској поезији. Индикативно је да се, као и у случају романа, и у новијој поезији 1988. указује као важна, јер се те године појавила утицајна антологија, заправо „хрестоматија млађе српске поезије“ *Шум Вавилона*, коју су приредили Михајло Пантић и Васа Павковић. Без претензија на било какве систематизације или промовисање неких поетичких модела, ова књига окупила је готово све значајније песнике афирмисане од половине седамдесетих до половине осамдесетих година, од којих ће неки имати изузетно место на песничкој мапи краја века, попут Новице Тадића, Војислава Деспотова, Слободана Зубановића или Радмиле Лазић. Иако прилично разнолики, песнички гласови окупљени у *Шуму Вавилона* ипак су имали неке додирне тачке, као што су присуство ироније, наратије, митопоетизације, веризма и склоности ка језичком експерименту. „Другачије виђење песничке традиције, али и предосећај будућности, неопходни су за успостављање нове поезије.“¹²

Ако је за прозу било важно одређење према постмодернизму и његово раслојавање и превазилажење, дотле је за српску поезију на измаку века битно одређење према наслеђу неосимболизма, али још и шире, према оном магистралном току модернистичке поезије који је био у знаку интензивног и разноликог дијалога с традицијом и културом, како српском, тако и европском. Тај дијалог се може пратити од присуства фолклора, али и античке филозофије у поезији Бранка Миљковића, националног мита и историје код Васка Попе, византијске духовности у песмама Ивана В. Лалића, александријске школе Јована Христића, сукоба епског и модерног у поемама Матије Бећковића, па до колосалног цивилизацијског распона у поезији Миодрaга Павловића. Величанствена завршница тог дијалога биле су збирке Ивана В. Лалића *Писмо* (1992) и *Четири канона* (1996), које ће свакако имати одјека у неким каснијим песничким остварењима, на првом месту у поеми *Седмица* (1999) Милосава Тешића. Иако је поезија увек упућена на мање или више отворену комуникацију с различитим видовима књижевног и историјског сећања, крајем прошлога века профилише се песничка генерација која, свесна наслеђа традиције, жели да јој то не буде терет и оков. Својеврсни програмски став тих песника исказаће један од њих, Саша Радојчић, у „Покушају

¹² Mihajlo Pantić, „Fragmenti o mlađoj srpskoj poeziji“ *Šum Vavilona*, Književna zajednica Novog Sada, 1988, str. 9.

аутопоетике“: „Открити нову наивност у приступању животу и свету, открити начин говора који ће памтити своју историју, али му она неће бити оков...“¹³ Ову групу генерацијски и поетички блиских песника (Војислав Карановић, Драган Јовановић Данилов, Саша Јелековић, Ненад Шапоња, Саша Радојчић) рођених у првој половини шездесетих, а афимисаних махом почетком деведесетих година, Тихомир Брајовић ће у антологији *Речи и сенке* (1997) назвати трансимболистичким песницима, истичући као њихове главне одлике обнову есенцијалног и мистичног искуства певања, метафизику одсуства, испитивање моћи речи.¹⁴ Није случајно што ће ови песници као свог претходника и сабеседника видети Борислава Радовића који је, уз Бранка Миљковића, можда највише био заокупљен малармеовском идејом чисте или апсолутне поезије, или што ће у песмама неких од њих, на првоме месту Војислава Карановића, дискретно проговорити доживљај природе и егзистенцијални лирски дрхтај познат из стихова Стевана Раичковића. Реч је, дакле, о везама управо с опусом двојице класика српског песништва, у чијим збиркама мање има дијалога с националном традицијом, а више амалгамисања универзалног искуства поезије. Међутим, поменимо овде још једног из плејаде класика српске поезије, Љубомира Симовића, чија ће поезија на измаку прошлога века настојати да артикулише не само поетичку него и политичку самосвест, суочавајући се с актуелним друштвеним збивањима, у збиркама *Љуска од јајета* (1998) или *Тачка* (2004), опцртавајући такође важно усмерење дела савремене поезије да буде критички ангажована према непосредној стварности.

Могли бисмо рећи да се нове тенденције српске поезије на прелазу векова формирају не толико у знаку димензије времена (историје, трајања, памћења) колико у знаку наглашеног доживљаја простора. Већ је Попина збирка *Рез* с почетка осамдесетих година готово програмски означила тај обрт у нашој новијој поезији, окрећући се од историје и мита ка доживљају савременог града. Тај обрт биће у потпуности реализован у поезији можда и најзначајнијег српског песника на прелазу из двадесетог у двадесет први век, Новице Тадића. Почев од лирских записа из сеновитих ентеријера из првих књига, збирке овог аутора интензивно се успостављају у урбаном простору, постају, како их он назива, „ходајуће књиге“ кроз град који све више поприма обличје демонског света. Мапа песничке имагинације града на којој се сустичу дехуманизација, вапај за хришћанским милосрђем и поверење у магијску моћ језика, свој врхунац има у најбољим Тадићевим збиркама, *Тамне ствари* (2003) и *Баволов друг* (2008).

¹³ Саша Радојчић, *Америка и груџе њесме*, Нолит, Београд, 1994, стр. 57.

¹⁴ Тихомир Брајовић, *Речи и сенке*: Избор из трансимболистичког песништва деведесетих, Просвета, Београд, 1997.

Позиционирање лирског субјекта у простору, кретање кроз град и испитивање могућности песничке речи да опстане у модерно доба присутне су не само код Тадића него и код низа песника новог века, посебно код Ане Ристовић и Милене Марковић. Афирмација женског песништва битна је одлика савремене српске поезије, у чему је важну улогу одиграла антологија Радмиле Лазић *Мачке не иду у рај* (2000), која својим предговором и избором песникиња несумњиво представља програмску књигу српске књижевности на размеђи векова. Она је значајна не само због ревалоризације и афирмације женског песништва (од Мирјане Стефановић и Јудите Шалго до Јелене Ленголд и Ане Ристовић) него и због поетичке експликације неких битних тенденција новије поезије – изражавање субјективног, а не колективног идентитета, родне самосвести, критичког става према актуелној друштвеној стварности, ироније, депатетизације, демистификације љубави, детабузирања тела и сексуалности, различитих облика језичке субверзивности. Утицајна песникиња Радмила Лазић приредиће још једну важну антологију, овога пута урбане поезије (*Звезде су лепе али немам кад да их гледам*, 2009) истичући да „урбаност није само ствар амбијента већ представља еманципаторско стање духа, и пре свега је ствар сензибилитета. Урбаност такође подразумева савременост и одражава дух времена у коме живимо, отвореност за друго и другачије.“¹⁵ Такав сензибилитет присутан је управо у поезији Ане Ристовић и Милене Марковић, два можда најубедљивија гласа нове песничке генерације. Док је у збирци *Забава за доконе кћери* (1999) у ритму слободног стиха, који иначе доминира новијом поезијом, остварила прожимање меланхолије, ироније и страсти за откривањем властите еротичности, у каснијим књигама (*Меџеорски ошћад* из 2013. и *Чистиџина*, 2015) лирски субјект Ане Ристовић постаје посматрач градских призора, од анатомије телâ у покрету, наличја конзументске културе до суптилне метафорике свакодневља. Насупрот томе, у блуз-баладама Милене Марковић доминирају натуралистички призори градске маргине, стања индивудалне и друштвене осујећености у једном готово постапокалиптичном свету у којем псовка и урбани сленг стичу легитимитет песничког језика. Антологијска песма „малена бањска“ из ауторкине збирке *Пре него што све њочне да се врати* (2011) упућује на другачије могућности песничког спуштања дуж временске вертикале и сусрета с епском традицијом која се остварује у додиру гротескног, циничног и дубоко интимног.

Наглашени чулни доживљај простора, али и напор да оствари одуховљење материје у поезији Војислава Карановића или Драгана Јовановића Данилова, сагледан је у занимљивом појмовном одређењу

¹⁵ Radmila Lazić, *Zvezde su lepe ali nemam kad da ih gledam*: Antologija srpske urbane poezije, Samizdat B92, Beograd, 2008, str. 19.

савремене поезије које је дала Бојана Стојановић Пантовић – „наслеђе суматраизма“, тако да се и у поезији може приметити повратак модернистичком искуству Милоша Црњанског кроз „свеповезаност најудаљенијих просторно-временских елемената материјалне и духовне стварности, позивајући се на свет изоштрених чула, кроз синестезијски симултанizam.“¹⁶ Такве тенденције уочљиве су и код млађих песника, међу којима се посебно издваја Петар Матовић, чија се песничка имагинација креће од озрачења интимних, али и виртуелних, интернетских, простора до суочења с метежом транзиције и трошења тела, новца и поезије у капиталистичко доба.

С правом се може тврдити да је српска песничка сцена новог века знатно динамичнија него прозна. Мноштво нових песничких гласова који освајају алтернативне културне просторе, фестивале, сајтове, блогове и електронске часописе умногome доводи у питање често истицан став о кризи и слабом интересовању за поезију. Иако је позиција књижевности, културе, па коначно и хуманизма у савременом друштву умногome доведена у питање и маргинализована у односу на нека прошла времена, управо динамизам и виталност млађе песничке сцене, која (ауто)иронично надвладава кризе новог века, оставља наду у постојаност књижевности и њених читалаца.

Као што се завршна деценија деветнаестог века у нашим књижевно-историјским одређењима посматра као зачетак модерне, тог првог периода модернизма у двадесетом веку, изгледа да се, бар за сада, последња деценија двадесетог века указује као раздобље у којем се може тражити доња граница периодизацијског одређења савремене српске књижевности. Како ћемо је назвати, још је отворено питање, али оно се не мора нужно и одмах разрешити, битнија је, чини се, свест о променама које су се у готово свим доменима друштва, уметности и културе тада одиграле. Очигледно је да се не само српска књижевност него и наше друштво у новом веку још увек опсесивно бави неким болним питањима с краја прошлог столећа. Теме емиграције, кризе вредности, ратова, дестабилизованог индивидуалног и националног идентитета, бомбардовања, завршног лудила историје и даље су доминантне у нововековној поезији, прози и драми.

Идеал сваког књижевноисторијског проучавања, ако се данас у науци о књижевности уопште може говорити о некаквом идеалу, и даље би могао бити онај који је историчару идеја поставио Валтер Бењамин – „из удаљених екстрема, привидних ексцеса у развоју, обелоданити конфигурацију идеје као тоталитета обележеног могућношћу једног смисленог

¹⁶ Бојана Стојановић Пантовић, *Наслеђе суматраизма*, Рад, Београд, 1998. стр. 12–13.

упоредног постојања таквих супротности“.¹⁷ Конституисање тог могућег тоталитета у двадесет и првом веку додатно је отежано хиперпродукцијом књига, која је једно од суштинских обележја савременог доба које ће, како ствари стоје, захтевати неке сасвим нове технике читања, селекције, разврставања, тумачења и повезивања књижевне грађе.

ЛИТЕРАТУРА

Badiou, Alain. *The Century*, prev. Alberto Toscano, Polity Press, Cambridge, 2007.

Virilio, Paul. *From Modernism to Hypermodernism and Beyond*, Thousand Oaks, London, 2000.

Брајовић, Тихомир. *Речи и сенке*: Избор из трансимболистичког песништва деведесетих, Просвета, Београд, 1997.

Брајовић, Тихомир. *Крајка историја преобила*, Агора, Зрењанин, 2009.

Дамјанов, Сава. *Шта то беше српска постмодерна?*, Службени гласник, Београд, 2012.

Ђорђевић, Стојан. *Иреалистичко доба*: Српска књижевност од 1990. до 2010, Службени гласник, Београд, 2015.

Еко, Umberto. *О књижевности*, prev. Milana Piletić, Narodna knjiga, Beograd, 2002.

Епштејн, Михаил. *Постмодернизам*, прев. Радмила Мечанин, Цептер, Београд, 1998.

Јерков, Александар. *Анџолоџија српске прозе постмодерног доба*, Просвета, Београд, 1991.

Lazić, Radmila. *Mačke ne idu u raj*: Antologija savremene ženske poezije, Samizdat B92, Beograd, 2000.

Lazić, Radmila. *Zvezde su lepe ali nemam kad da ih gledam*: Antologija srpske urbane poezije, Samizdat B92, Beograd, 2008.

Недић, Марко. *Повраћак причи*: Огледи о савременој српској причи, Академска књига, Нови Сад, 2017.

Пантић, Михајло. Васа Павковић, *Шум Вавилона*: Критичко-поетска хрестоматија млађе српске поезије, Књижевна заједница Новог Сада, 1988.

Петковић, Новица. *Словенске њчеле у Грачаници*, Завод за уџбенике, Београд, 2007.

Скерлић, Јован. *Историја нове српске књижевности*, Рад, Београд, 1953.

¹⁷ Walter Benjamin, *Poreklo nemačke žalobne igre*, prev. Javorka Finci, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1989, str. 24.

Стојановић Пантовић, Бојана. *Наслеђе сумајраизма*, Рад, Београд, 1998.

Наџион, Linda. *Poetika postmodernizma*, prev. Vladimir Gvozden, Ljubica Stanković, Svetovi, Novi Sad, 1996.

Hosbaum, Erih. *Doba ekstrema*, prev. Predrag J. Marković, Dereta, Beograd, 2002.

Predrag Petrović

THE POSSIBILITIES OF PERIODIZATION OF CONTEMPORARY SERBIAN LITERATURE

S u m m a r y

The paper discuss the issues of periodization of contemporary Serbian literature. It's a period since the last decade of the twentieth century to the present. The paper examines whether this period has its literary and historical character, whether it can be more precisely named, and, finally, what are its leading poetic tendencies and authors. The creative currents in the Serbian prose at the transition of the century are observed in relation to the established postmodernist paradigm, as its continuation, the modification or rejection. For the Serbian poetry of this age, it is important to determine the experience of postsymbolism, but also to the magistral course of modernist poetry, which was a sign of intense and diverse dialogue with tradition and culture, both Serbian and European.

